

Шаболдов О. В.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Пінчук Т. С.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ МАСКУЛІННОСТІ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ ТА НАТАЛІ ЛІВИЦЬКОЇ-ХОЛОДНОЇ

У статті проаналізовано реалізацію концепту маскулінності в поетичній творчості представниць «Празької школи» О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної. Автори розкривають різні вияви маскулінності у творах поеток, визначають спільні та відмінні риси в них, досліджують зв'язок виявлених образів з ідейними настановами та світоглядом О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної. У результаті дослідження встановлено, що у творчості обох поеток наявні образи, які репрезентують різні типи маскулінності, однак значну перевагу мають образи, у яких втілена гегемонна маскулінність. Здебільшого вона реалізується у вигляді маскулінності воїна, або лицарської маскулінності, що втілюється насамперед в образах національних героїв. Це зумовлюється ідейними настановами на творення героїчної культури, яким підпорядкована творчість О. Теліги та значно меншою мірою Н. Лівницької-Холодної. Проте чоловік, що втілює такий тип маскулінності, є для поеток ідеалом не лише у громадському житті, а й в особистому.

Загалом не характерні для проаналізованих творів вияви логоцентричної маскулінності, які представлені поодинокими прикладами. Візійність та ідейна визначеність творів О. Теліги зумовлюють наявність у них незначної кількості образів, які репрезентують кризу маскулінності. Поетка націлена переважно не на змалювання емігрантських реалій, а на конструювання ідеальних образів героїчної культури, що могли б стати взірцями для наслідування. У творах Н. Лівницької-Холодної прикладів кризи маскулінності значно більше. Жіноча маскулінність представлена в поетичному доробку О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної тільки поодинокими образами. Значно ширше представлені жіночі образи, які наділені деякими маскулінними рисами або тимчасово набувають їх у виняткових обставинах, проте вони не можуть вважатися виявами власне жіночої маскулінності.

Проведене дослідження є складовою частиною комплексного вивчення проблем маскулінності та фемінності у творчості представників «Празької школи». Його результати дозволяють сформулювати більш повну й цілісну картину цього мистецького феномену та героїчного українського національного міфу, що посідав центральне місце у творчості його представників.

Ключові слова: гендер, гендерний стереотип, маскулінність, фемінність, світогляд, візія, архетип, національна ідея.

Постановка проблеми. Феномен «Празької школи» посів важливе місце в українському літературному процесі ХХ ст. Попри самобутність її представників, усіх їх об'єднувала спільна проблематика та світоглядні орієнтири. Проблеми розбудови нації і держави, що були основними для митців «Празької школи», є актуальними і дотепер. Місце «Празької школи» в історії української літератури та суголосність творчих шукань її представників із проблемами сьогодення визначають необхідність комплексного вивчення всіх аспектів цього мистецького феномену. Дослідження гендерної складової частини творчості поетів

«Празької школи» є одним з актуальних напрямів, що натеper не досить опрацьовані. Особливо це стосується вивчення проблем маскулінності. Серед помітних представників «Празької школи» О. Теліга та Н. Лівницька-Холодна. Творчість цих двох поеток має чимало спільних рис. Так, Б. Рубчак відзначав, що «з окремих поетів Празької групи, найближче стоять до Лівницької-Холодної Олена Теліга й Євген Маланюк» [11, с. 28]. Ця близькість визначає доцільність вивчення їхньої творчості в межах однієї розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем маскулінності пов'язано

в українському та світовому літературознавстві з розвитком феміністичної критики та гендерних студій. Наслідком цього стало деяке відставання у вивченні проблем маскулінності порівняно із проблемами фемінності. У сучасному українському літературознавстві вивчення проблем маскулінності пов'язано з дослідженнями В. Агеєвої, О. Башкирової, Т. Бурейчак, Т. Гундорової, О. Забужко, Н. Зборовської й інших. Серед іноземних дослідників варто згадати такі імена, як Дж. Галберстам, І. Кон, А. Матусьяк, Дж. Нейджел тощо.

Творчість О. Теліги широко досліджувалася як у діаспорі, так і в Україні. Серед тих, хто зробив помітний внесок у її вивчення, Д. Донцов, М. Ільницький, О. Климентова, Н. Миронець, Ю. Шерех та інші. Значно менше вивчена творчість Н. Лівницької-Холодної, яка переважно вивчалася в межах ширших досліджень феномену «Празької школи». Водночас проблема маскулінності у творчості О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної спеціально не досліджувалася.

Постановка завдання. Метою розвідки є аналіз виявів маскулінності у творчості О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної, визначення їхніх спільних рис та відмінностей. Поставлена мета досягається шляхом розв'язання таких завдань: 1) розкрити різні вияви маскулінності у творах О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної; 2) визначити спільні та відмінні риси в цих виявах шляхом зіставлення; 3) дослідити зв'язок виявлених образів з ідейними настановами та світоглядом поеток.

Виклад основного матеріалу. Міжвоєнний період, який, власне, і є часом існування «Празької школи» як цілісного феномену, позначений національним оптимізмом та домінуванням державотворчих мотивів. У цей період, а творчість О. Теліги цілком припадає на нього, ідейні настанови превалювали над ліричним самовираженням митців. Особливо це стосується творів О. Теліги, але тією чи іншою мірою простежується у творчості всіх представників «Празької школи». Як стверджує Ю. Мариненко, ці ідейні настанови, що втілилися в художню свідомість митців «Празької школи», зумовлені «їхнім глибоким розумінням власної місії, необхідності розбудови духовної культури нації <...>» [7, с. 7]. О. Ольжич у статті «Націоналістична культура» 1940 р. тільки формалізував ті ідеї, що керували творчими шуканнями поетів-пражан: «Націоналістична культура є повноцінна, цебто позбавлена негативних складників народньої психіки й традиції, героїчно визначена національна культура <...> Провід-

ною ідеєю українського народу від світанку віків є Ідея Слави – тобто безглядна цінність героїчного повнення призначення людини. Це «іскати собі чти, а князю слави» – «Слова о полку Ігоревім», «Князем слава і дружині, амінь!»» [10, с. 144–145].

Як бачимо, заявлена О. Ольжичем «провідна ідея українського народу» є виразно маскулінною. Про зв'язок націоналістичних ідей із маскулінністю говорить і американська дослідниця Джоан Нейджел: «Такі терміни, як «честь», «патріотизм», «легковажність», «хоробрість» і «почуття обов'язку», нелегко назвати тільки маскуліністичними або тільки націоналістичними, адже вони безпосередньо стосуються і нації, і чоловічої звитяги» [8, с. 83]. Подібні погляди на національний ідеал чоловіка неодноразово висловлювала у своїх статтях і О. Теліга. У статті «Якими нас прагнете?», опублікованій у 1935 р., аналізуючи образи жінок у творчості Є. Маланюка, О. Теліга вказує, що ідеалом жінки у творах поета виступає образ скандинавки. Вона зазначає: «А коли це дійсно так, як каже поет, то чи не тому в нас нема скандинавок, що нема і вікінгів?» [9, с. 68] Отже, саме «вікінг», а точніше, той набір рис, які він уособлює, є для О. Теліги зразком маскулінності. А це якраз і є зазначена О. Ольжичем «безглядна цінність героїчного повнення призначення людини».

Т. Бурейчак вказує на те, що «обґрунтування нового національного дискурсу часто включає в себе реферування до національних героїв, які проєктують ідею сили та непереможності для всієї нації та закладають підґрунтя для колективних ідентичностей і суспільної системи цінностей» [3, с. 52]. Творення нової української культури, заявлене представниками «Празької школи», так само потребувало створення пантеону національних героїв, що виступають зразками для нації, прикладом національної маскулінності. Такими зразками можуть виступати як конкретні історичні постаті, так і узагальнені образи воїнів-захисників свого народу.

На відміну від багатьох інших представників «Празької школи», для творчості О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної звернення до історичної тематики загалом не надто характерне. Проте і в їхній творчості можна знайти приклади глорифікації окремих історичних постатей як національних героїв. У цьому контексті можна розглядати поезію О. Теліги «Засудженим». Ця поезія присвячена членам ОУН В. Біласові й Д. Данилишинові, чиє життя й діяльність подаються як приклад для наслідування: «І піти по слідах ваших

скошених кроків Рвучко тягнуться сотні окриленних ніг» [9, с. 53].

Центральним образом пантеону національних героїв Н. Лівичької-Холодної виступає постать С. Петлюри. Місце цієї постаті у світосприйнятті поетки означене в поезії «На розпуттях» зі збірки «Сім літер»: «А мені під паризьким мостом, чи в понурих шільйонських мурах все – о, Боже! – вогненным хрестом: Rue Racine, Monparnasse, Петлюра!» [6, с. 104]. І в самій назві збірки «Сім літер» поруч зі словом «Україна» прочитується прізвище Петлюри, на що вказує поезія II з першого циклу збірки «Mal Du Pays»: «Сім літер, що палають в слові «Україна», сім літер, що вогнем лягли на Монпарнас, і сім підступних куль на вулиці Расіна – призначення, мemento і наказ!» [6, с. 93]. Образ головного отамана наявний і в інших поезіях збірки. Так, у поезії «Монпарнас» візія поетки пориває з образом реальної історичної особи, перетворює її на символ. С. Петлюра зливається з архетипом воїна-оборонця, стає уособленням звитяжного воїна, що визволить Україну: «Ой устанеш ще Ти, Отамане, І пройдеши над степами з мечем» [6, с. 103]. Образ воїна з мечем, що не належить добі визвольних змагань, є не тільки зверненням до архетипів, він пов'язує майбутнє й сучасність із «Золотою Добою» української нації, якою є середньовічна князівська держава. Цей образ пов'язаний ще з одним архетипом, закоріненим у міфології багатьох народів, що знайшов свій вияв у релігіях та легендах. Це архетип Месії, що має повернутися до свого народу в потрібний момент та повернути його до Золотої Доби. Таким є релігійний образ Ісуса Христа чи фольклорно-літературний образ короля Артура. Таким же Месією виступає в поезіях Н. Лівичької-Холодної С. Петлюра: «Там [в Україні] ждуть, що знов у день весняний, коли черешні зацвітуть, велична тінь Його [Петлюри] повстане і поведе в далеку путь. І затремтить рука злодійська <...>» [6, с. 114].

Серед інших образів національних героїв можна відзначити традиційний для поетів-пражан образ Б. Хмельницького, що серед інших видатних козацьких ватажків виступає уособленням козацької звитяги. Проте в поезії «Замок Подебрада» це не так образ гетьмана, як образ пам'ятника гетьманові: «І бачу іншого їздця в пожежах, у сьайві слави, в громах і вогнях, як булаву простягнувши у безмежжя, жене над містом буйного коня» [6, с. 101]. Алюзія на пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві в цих рядках очевидна. Тож образ гетьмана, сприйнятий через посеред-

ництво пам'ятника, отримує подвійне символічне навантаження. З одного боку, це уособлення козацької звитяги, воїна-захисника, оборонця рідного краю, це той символічний зміст, який традиційно вкладається в образ козацького гетьмана. З іншого боку, образ пам'ятника відсилає до подій української революції, символізує національне відродження, викликає в уяві картини, змальовані, зокрема, у вірші «На могилі»: «Шумлять прапори на розстаннях площ, ідуть бойців густі і дужі лави <...>» [6, с. 105].

К. Шмега стверджує, що «війна і революція для багатьох чоловіків є чи не єдиним шансом довести свою маскуліність через готовність захищати та боротися, тобто виступити у первісній, архетипній ролі захисника» [13, с. 131]. Саме тому, конструюючи модель ідеальної маскуліності, автори часто звертаються до історичної тематики, тоді як буденне життя в колоніальних умовах чи умовах окупації дає обмаль можливостей для вияву такої маскуліності. О. Юрчук стверджує, що в колоніальних умовах чоловік «перебуває під пресом провини через власну неспроможність захистити Батьківщину / матір / жінку» [14, с. 54]. Очевидно, це твердження так само справедливе для умов окупації. Еміграція, в умовах якої творили О. Теліга та Н. Лівичька-Холодна, не знімає цього пресу, про що свідчать приклади із творів багатьох поетів-емігрантів, зокрема Є. Маланюка й А. Гарасевича.

Приклади кризи маскуліності наявні і в поезії О. Теліги та Н. Лівичької-Холодної. Так, у циклі «Попіл» зі збірки «Вогонь і попіл» Н. Лівичька-Холодна змальовує приклад такої фемінної реакції вимушеного емігранта, дуже подібної до реакцій ліричного героя Є. Маланюка: «Пам'ятаєш? – Дніпро і хутір (Дай сльозу тобі, любий, витру) І в леваді верби забуті, І весняні дотики вітру» [6, с. 90]. Сльози безсилля за втраченою Батьківщиною – єдине, що лишається «національному герою» у час поразки. Героїчна маскуліність, що яскраво виявляється під час «війни і революції» дуже часто не витримує випробування поразкою, а що йдеться саме про героїчну маскуліність, доводять інші рядки зі згаданої поезії: «В наших душах ясных, тодішніх Стільки мрій було і простору! Чи забув ти? – На тих дорогах Наші ноги рвучкі, крилаті!» [6, с. 90] Таку ж ситуацію змальовує в одному зі своїх програмових віршів «Відповідь» і О. Теліга: «Ми ж ваша пристань – тиха і ясна, Де кораблями – ваші збиті крила <...>» [9, с. 33]. Ще одним прикладом змалювання кризи маскуліності у творчості

О. Теліги є вірш «Життя», присвячений В. Куриленку: «Зловіщий брязкіт днів, що б'ються на кавалки, І жах ночей, що затискають плач. Ти, зраджений життям, яке любив так палко <...> О, як байдуже все, коли душа зім'ята, Сліпа, безкрила – сунеться на дно» [9, с. 24].

Розглянуті приклади кризи маскулінності можна описати як тимчасову кризу. Проте у творах поетів «Празької школи» є приклади кризи перманентної, викликані деградацією маскулінного первня в суспільстві. Така криза асоціюється з міщанським світом, з його дрібними інтересами, буденними турботами, нездатністю до високого чину. А його атрибутами зазвичай виступають млявість і сонливість. Так, у поезії «Гнів» Н. Лівичка-Холодна пише про «карлій світик міщанських снів», який протиставляє добі героїв визвольних змагань: «Одгреміла епоха єдина; одшуміли в прапорах вітри. Як знайти тебе, Україно, серед злоби й нікчемної гри?» [6, с. 116] «Нікчемна гра» міщанського світу протиставляється високій меті героїчної доби. Ця гра не потребує героїчної маскулінності, а рис прямо протилежних тим, що Джоан Нейджел називає «маскуліністичними» [8, с. 83]. О. Теліга говорить про таку гру в українській літературі XIX ст. у доповіді «Сила через радість»: «У нашій нації з'являється тип не одчайдушного лицаря, лише культурно-розважливого комбінатора. Він ніколи не рве вузли, тільки завжди хоче їх помалу і обережно розплутати <...> Для нього життя і служіння Батьківщині ніколи не є насолодою, лише тяжким і нудним обов'язком» [12, с. 102]. Цей тип протиставляється героїчній маскулінності національних героїв, якої не розуміє і не сприймає: «Цей тип зневажливо ставиться до сили гумору і завзятості Богунів» [12, с. 102]. Варто зазначити, що публіцистична спадщина О. Теліги дає значно більше прикладів національних героїв, аніж її поетична творчість. Серед них І. Богун, І. Мазепа, І. Сірко, М. Міхновський тощо. Водночас поетка подає приклади не тільки українських національних героїв, ставить їх за взірці героїчної маскулінності, до яких має прагнути український чоловік, щоб повною мірою реалізувати свою чоловічу роль.

В умовах, коли сучасне життя давало замало можливостей для вияву героїчної маскулінності, браку власне носіїв такої маскулінності, цей брак компенсують пам'ять і візії. У творчості О. Теліги, так само, як і у творах А. Гарасевича міжвоєнного періоду, виразно переважають візії. Тільки висока мета гідна справжнього чоловіка, хоч він і здатен

виявляти ніжність і любов, вони не можуть заступити йому високої мети: «Куди пірве твої юнацькі кроки Далекий шлях – тривожний і стрімкий. Так радісно тримать мої долоні. У цій кімнаті, де в низькім поклоні Схилились айстри на овальний стіл. Та все ж життя – це обрії далекі, Це літаків непогамовний клекіт, І у руках скажений скоростріл» [9, с. 46]. Особисті переживання в ліриці О. Теліги тісно сплітаються з візіями національного відродження, боротьби за Українську державу. С. Кириленко стверджує, що в поезії О. Теліги «любівні та громадянські мотиви нерозривні» [4, с. 275]. Варто наголосити, що у градації цінностей особисті помітно поступаються національним. Особливо це стосується чоловіків: «Бо швидко прийде день і у завісі димній Ви зникнете від нас, мов згряя вільних птиць» [9, с. 20]. Та ж думка звучить і у вірші «Напередодні»: «Та ледве прийде кликане і ждане, Ти кинеш все, щоб на гучні майдани Піти у слід за тисячами ніг <...>» [9, с. 47].

Візії майбутньої боротьби за Україну наявні і в поезіях Н. Лівичко-Холодної. Так, у поезії «Помста» із циклу «Гнів» поетка змальовує картини початку визвольного походу: «Буде скиглити чайкою мати, виряджаючи в поле синів, і везтуть, везтуть гармати під козацький бадьорий спів» [6, с. 112]. Образ матері схожий на «постаті жінки Тараса Бульби й її подібних», які рішуче засуджувала О. Теліга через їхню обмеженість, нездатність досягнути високу мету своїх близьких чоловіків [9, с. 66]. Інші сцени прощання бачимо в О. Теліги: «Не візьмеш плачу з собою – Я плакат буду пізніш!» [9, с. 22]. Адже сльози послаблюють чоловіка, підважують його рішучість, тоді як поетка послідовно втілювала у своїй творчості образ «нової» жінки, яка робить чоловіків тільки сильнішими: «Бо ми лише жінки. У нас душа криниця, З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!» [9, с. 20]. Саме тому жінка не має права виявляти слабкість, виряджаючи чоловіка в далеку дорогу: «Біль зламаю, а сльози витру. В зимну ніч, на твої дороги Тільки сміх мій весняним вітром Буде бігти – тобі навздогін» [9, с. 31]. Ще одна візія майбутніх змагань звучить у вірші Н. Лівичко-Холодної «Божий гнів»: «Прийми ще раз і в громовиці збуди вогнем своїх синів і викуй їм з заліза й криці серця відважні і міцні» [6, с. 114]. Прикметним є використання поеткою в цьому вірші наказового способу. З одного боку, він виказує пристрасне бажання бачити чоловіків-героїв, але водночас засвідчує брак такого ідеалу.

Крім гегемонної маскулінності воїна, І. Кон виділяє низку інших, які визначає як альтерна-

тивні. Серед них логоцентрична маскуліність духівництва, маскуліність ремісника, єврейська маскуліність, взірцем якої є вчений-талмудист тощо [5, с. 13]. Досліджуючи українську традицію, О. Башкірова вказує на наявність у ній опозиції лицарського та духовного типів маскуліності, який представлений «типом мислителя-самітника, найпоширенішим інваріантом якого виступає «мандрівний дяк», філософ, традиційно асоційований з постаттю Григорія Сковороди» [2, с. 11]. Такий тип маскуліності не є типовим для творчості О. Теліги та Н. Лівичкої-Холодної. Але окремі її вияви можна побачити і в поезії О. Теліги, наприклад у вірші «Подорожній», присвячену Д. Донцову, хоча й друкованому без присвяти: «Відпочинеш і підеш знову. Що ж, заходь до мого дому, Щоб вином моїм рубіновим Затопити дорожню втому» [9, с. 31]. Тут звучить традиційний мотив дороги, що природно асоціюється з вічним пошуком мандрівного філософа. Інший вияв логоцентричної маскуліності бачимо у вірші «Лист», присвячену Л. Мосендзові: «Твоє життя – холодний світлий став, Без темних вирів і дзвінких прибоїв <...> Далеко десь горить твоя мета, В тяжких туманах твій похмурий берег, А поки – спокій, зима самота І сірих днів тобі покірний шерег» [9, с. 25]. Це інший тип «мислителя-самітника», що панує над своїми почуттями й емоціями, підпорядковує життя раціональному первню.

Окремо варто розглянути, як виявляється маскуліність у стосунках із жінками. У статті «Якими нас прагнете?» О. Теліга пише: «Помиляється той, хто бачить мужність у цинізмі і брутальності супроти жінок» [9, с. 72]. І далі в тій же статті: «Коли ж зрозуміють нарешті наші автори, що лише велика любов і погорджена ними ніжність є правдивими сестрами крицевости, непохитности і сили?» [9, с. 72]. Творчості О. Теліги не притаманна сповідальність, у її поетичному доробку небагато є творів, де на перший план виходять особисті стосунки, заступаючи громадянський пафос. Але і ця невелика кількість творів дозволяє зробити деякі висновки про маскуліний ідеал поетки. Показовим є образ із поезії «П'ятнадцята осінь»: «І хто ж це, хто, що у собі з'єднав Всю мужність світу? І невже ж не злочин Таємну міць, хмільнішу від вина, Мені війнути на уста і очі?» [9, с. 49]. У поезії «Відвічне», присвяченій Н. Лівичкій-Холодній, бачимо ще один приклад такої маскуліності: «<...> Гарячий погляд, мов сміливий злодій, Нам краде серце поцілунком в очі» [9, с. 13]. Наведені образи є тим

самим поєднанням ніжності із «крицевістю, непохитністю і силою», про яке говорить О. Теліга у своїй статті. Слідуючи за образністю поетки, можна було б охарактеризувати цей різновид маскуліності як «маскуліність злодія», проте це один із варіантів вияву описаної вище гегемонної маскуліності, яку ми розглядали переважно як «маскуліність воїна».

У результаті проведеного аналізу стосунків між чоловіком і жінкою у творах Н. Лівичкої-Холодної Б. Рубчак доходить висновку про існування двох типів ліричних героїнь у поезіях збірки «Вогонь і попіл»: «справжньої жінки» та «вампа». Дослідник називає другий варіант «літературною фігурою», надає тим самим йому ознак штучності супроти «справжньої жінки». Проте зауважимо, що образ Сотниківни, пов'язаний із гоголівською демонологією, безперечно, є виявом «вампа», однак трапляється не тільки в цій збірці, а й у далеко пізніших творах поетки. Відмінність між ліричними героїнями диктує відмінність маскуліних образів та стосунків між чоловіком і жінкою. Б. Рубчак так характеризує ці відмінності: «Вихід ліричної героїні зі свого призначеного місця («матері дітей героя») в структурі захитує й остаточно змінює цілу структуру. І так, коли «справжня жінка» була пасивна супроти героя-переможця, то тут вона докраю активна, а партнер стає або чутливим юнаком-поетом, або відчуженим, холодним «Чайлд-Герольдом»» [11, с. 18].

Говорячи про стосунки між чоловіком і жінкою, Б. Рубчак наголошує на опозиції «активність – пасивність», яка є однією з основних у визначенні гендерної ролі. В. Агеєва стверджує, що «як би не варіювалися релігійно-філософські метафори маскуліності й фемінності, опозиція чоловічого і жіночого завжди будується по тій самій осі: суб'єкт – об'єкт, сила – слабкість, активність – пасивність, жорстокість – м'якість і т. д.» [1, с. 298]. Традиційний розподіл ролей ілюструють, зокрема, такі рядки: «Твоє ім'я закон, Найвища влада – усміх твій коханий» [6, с. 64]. Так само традиційно окреслені ролі і в рядках з іншої поезії циклу «Барвін-зілля»: «Ти будеш воїн і муж, Батько моїх дітей» [6, с. 63]. Наведемо ще один приклад маскуліного ідеалу із циклу «Попіл»: «Я буду тихо, тихо так Лежать і гадувать пів ночі Ваш гордий профіль і уста І ваші мужні сині очі» [6, с. 87]. Проте приклади «справжнього чоловіка», носія гегемонної маскуліності, можна побачити і поруч «літературної фігури» «вампа»: «Кинеш знов лиш один, звитяжний, Погляд гострих очей своїх <...>» [6, с. 77]. Щоправда, гегемонна мас-

кулінність, що є еталонним втіленням маскулінних рис, може досягти гармонії тільки з такою ж еталонною фемінністю, утіленням якої є «справжня жінка» Н. Лівичької-Холодної.

У присутності «докраю активної» жінки носій гегемонної маскулінності стає або «відчуженим і холодним», як зазначив Б. Рубчак, або брутальним, адже мусить доводити свою силу ігноруванням чи брутальністю. Приклад такої брутальності подають рядки з вірша Х циклу «Червоне й чорне»: «В очах у тебе сльози й гнів, Рука тремтить, палка й нервова, І гірко й радісно мені Прийняти терпке образи слово» [6, с. 74]. Але така брутальність, що, як слушно зазначала О. Теліга, не є ознакою справжньої мужності, неминуче призводить до певної втрати маскулінності, рядки з її поезій це чудово ілюструють. Якщо порівняти їх із наведеними В. Агеєвою опозиціями, то «сльози» і «тремтяча нервова рука» виказують слабкість, а отже, фемінність реакцій. Іншу реакцію, ігнорування, бачимо в рядках поезії цього циклу: «Вам це легко, ви чистий, Ви незломний у цноті своїй» [6, с. 70]. Чистота переважно сприймається атрибутом фемінним, а проте не може вважатися суто фемінним поза контекстом. Варто згадати хоча б відому Ольжичеву тріаду «Одвага. Непохитність. Чистота», де чистота виступає одним з атрибутів гегемонної маскулінності. Незломність, безперечно, є виявом сили, отже, цей образ може бути легко прочитаний як один із виявів маскуліного ідеалу поетки.

Поезії циклу «Червоне й чорне» містять чимало прикладів кризи маскулінності. Деструктивна роль жінки, що руйнує чоловічу маскулінність, часто виражається метафорично через лексему «отрута» та похідні від неї: «Поцілую – і до скону Будеш прагнуть уст моїх, І затроїть кров червону, Кров юначу п'яний гріх» [6, с. 80]. Подібний образ наявний і в таких рядках: «Поцілунок мій п'яним чадом Твоє серце наповнить вщерт» [6, с. 78]. Зрештою, чоловік втрачає свою маскулінність: «Ти боїшся, ці спогади палять, Боягузом тікаєш від них» [6, с. 72]. За втратою сміливості й сили відбувається втрата суб'єктності: «Чорний погляд твій гордий і злісний, Ти не хочеш прийняти любов» [6, с. 72]. І нарешті настає метафорична смерть: «Та дарма, я гадюкою стисну, Я візьму з твого серця всю кров» [6, с. 72].

Дослідження повоєнної творчості Н. Лівичької-Холодної показує, що загалом маскуліний ідеал поетки не змінився. Так, поезія «Замість академій і промов» цілком логічно доповнює пантеон національних героїв, лишаячи в ньому цен-

тральну постать С. Петлюри: «Може, там, на тій землі виростають юнаки й дівчата, що в їх душах гуркочуть провіщення бур. І може, їм буде співати небосхил про те, як предки вставали з могил, про Святославів, Мазеп і Петлюр» [6, с. 158]. Зі згадок, якими насичені повоєнні поезії Н. Лівичької-Холодної, виринає постать батька поетки, згадуються «<...> розповіді батька, дотик його рук <...>» [6, с. 201]. Є в тих згадках місце і для «предків-козарлюг» [6, с. 146]. Та ідеал маскулінності, який поетка пронесла крізь усе життя, найвиразніше означений у вірші «Ми розминулися»: «Ти – лицар без страху й догани, я – жінка ніжна і слухняна» [6, с. 191].

Повоєнна творчість поетки дедалі більше набуває сповідальності, у ній значно менше маскуліних образів, аніж у поезіях перших двох збірок. Але серед них є місце не лише для образів гегемонної маскулінності. Є образи, що репрезентують кризу маскулінності, як у вірші «Чування»: «А зо мною – життя попелище і твої трагічні очі <...> Це твої – (чи, може, наші?) – груди рвуться одчаєм» [6, с. 168]. Наявність таких образів є цілком закономірною, адже, як відзначає Б. Рубчак, «для Празької групи друга еміграція була куди трагічнішою, ніж перша. Вона стала в повному значенні цього слова глибшою» [11, с. 37]. Не дивує й поява образів релігійного походження. Образ Ісуса Христа, як і в А. Гарасевича, стає одним із взірців маскулінності, справжньої маскулінності, прихованої під лахміттям жебрака: «І вийде тоді до нас із брами Він <...> Буде босий і сірий, як ми. Ноги його будуть зранені в камінь. Очі сходять слізьми» [6, с. 140]. Та сльози Христа – не слабкість, а сила, здатна очистити душу від гріхів: «І впаде сльоза Його й скропить найбруднішого з-посеред нас, – і очистимося, мов ісопом, в день останній, в останній час» [6, с. 140]. Власне, постать Христа є одним із виявів духовної маскулінності, її найвищим, ідеальним втіленням.

Окремо варто розглянути жіночу маскулінність у творах О. Теліги та Н. Лівичької-Холодної. С. Кириленко стверджує, що в жіночих образах О. Теліги висловлена «рішуча непереможна готовність підтримувати словом і ділом, іти слідом, а згодом – дорівнятися, стати пліч-о-пліч» чоловіків [4, с. 275]. На підтвердження цієї думки наведені рядки з поезії «Мужчинам»: «Гойдайте ж кличний дзвін! Крешть вогонь із кремнів! Ми ж радістю життя вас напоївши вщерт, – Без металевих слів і без зідхань даремних По ваших же слідах підемо хоч на смерть!» [9, с. 20]. Однак у такому разі навряд чи можна говорити про бажання

«дорівнятися, стати пліч-о-пліч». Світ О. Теліги виразно андроцентричний. У статті «Якими нас прагнете?» поетка пише: «Треба, щоб вони знали, якою вона повинна бути, якою вони її прагнуть. Бо жінка в кожній нації є такою, якою її прагне мужчина» [9, с. 77]. Отже, коли поетка пише про готовність іти на смерть по слідах чоловіків, це лиш осучаснений та ушляхетнений високою метою традиційний для індійської культури обряд самоспалення вдів. Безперечно, це значний крок уперед порівняно із критикованими О. Телігою 4К (Kinder, Küche, Kirche i Kleider), але її ліричні героїні, попри свою активність, є пасивні супроти чоловіків. Маскулінні риси пробуджуються в них тільки тоді, коли треба продовжити справу чоловіка, тимчасово заступити його в чоловічій справі: «Та ледве з ваших ослаблених рук – Сповзає зброя ворогам під ноги, Спиває ніжність легендарний крук – Жорстокий демон бою й перемоги» [9, с. 33]. Тут треба наголосити саме на тимчасовості такого перевтілення. Саме ця тимчасовість вказує на підвладне становище жінки, яка загалом дотримується традиційного розподілу ролей: «Та тільки меч – блискучий і дзвінкий – Відчує знову ваш рішучий дотик, Нам час розгорне звиклі сторінки: Любов і пристрасть <...> Ніжність і турботи» [9, с. 33]. Отже, говорити про маскулінність ліричної героїні доводиться із суттєвою увагою, що така маскулінність не є постійною рисою, а є певною компенсацією в умовах, коли чоловік, носій постійної маскулінності, неспроможний виконувати свою роль. Показовим тут є питання влади, яка весь час залишається в руках чоловіка. Ідеться не тільки й не стільки про владу інституціональну, а насамперед про владу ідейну, адже жінка «супроводжає свого чоловіка в найнебезпечніших його підприємствах» [9, с. 73]. І цим «його», замість «їхніх», а чи навіть «її», сказано цілком досить.

Та є кілька творів, де образ чоловіка відсутній, що дає ліричній героїні стати «суворою амазонкою», «мужчиною в спідниці», яких також засуджує поетка, мати власні погляди, ідеали й мрії, не звіряючи їх за зразками чоловіка. Такий образ можна побачити у вірші «Пломінний день»: «Бо душа моя сьогодні грає І рушає на шляхи великі» [9, с. 11]. Лірична героїня, забувши про чоловіків, сміливо говорить «я», «мене», мріє про чин, який властиво належить тільки чоловікам: «І коли закрутить непогода І мене підхопить, мов піщину, Хай несуть мене бурхливі води Від пориву до самого чину!» [9, с. 11]. Таких поезій у творчій спадщині О. Теліги є ще кілька, але

звернемо увагу тут на одну. Це поезія «Лист», присвячена Л. Мосендзові. Насамперед зауважимо такий образ, що весь є свобода й порив, прагнення невідомого, які теж є виявом маскулінності: «В осяйну ж мить, коли останком сил День розливає недопите сонце, Рудим конем летить за небосхил Моя душа в червоній амазонці» [9, с. 26]. Крім того, звернемо увагу ще на такий уривок, який надається для плідного аналізу методами психоаналізу: «Бо серед співу неспокійних днів, Повз таємничі і вабливі двері, Я йду на клич задимлених вогнів – На наш похмурий і прекрасний берег. Коли ж зйду на каменистий верх Крізь темні води й полум'яні межі – Нехай життя хитнеться й відпливе, Мов корабель у заграві пожежі» [9, с. 26]. У межах цієї розвідки ми не будемо докладно аналізувати цей уривок, зауважимо тільки деякі моменти, які, на наш погляд, свідчать про долання, вихід за межі як фемінності, так і маскулінності на шляху до надлюдини. Шлях є поширеною метафорою духовного зростання, а що йдеться саме про зростання, свідчить напрямком цього шляху – «на каменистий верх». Зауважимо також, що вода традиційно вважається найбільш жіночою стихією, тоді як вогонь – стихія чоловіча. Отже, «шлях» пролягає повз різноманітні спокуси («таємничі і вабливі двері»), крізь пастку фемінності («темні води») та випробування маскулінності («полум'яні межі»).

У Н. Лівичкої-Холодної теж є тільки поодинокі твори, де можна говорити про жіночу маскулінність. Але у вірші «Перемога» вона виявляється дуже яскраво. Лірична героїня цієї поезії сама вирушає назустріч небезпеці: «Страшно, страшно ходити яром, Де залякло в сні чортовиння <...>» [6, с. 116]. І сама ж цю небезпеку долає: «Своє серце з рубіну, Пурпурове серце палке, Я, мов блискавку, в темряву кину, В чортовиння вороже й гидке» [6, с. 117]. Це образ войовниці, образ цілковито маскулінний, що сміливістю й волею здобуває перемогу над ворогами, відбираючи їхню маскулінність: «Сміх застигне на лицах чортячих, В корчах скрутиться темна гадь, Чорний Морок злісно заплаче І з прокльоном почне відступать» [6, с. 117]. Забравши силу ворога, лірична героїня примножує свою, рушає в невідоме (ще одне маскулінне поривання) і, зрештою, здобуває владу, яка є одним із головних атрибутів маскулінності: «І тоді в темний простір без краю Розмахнусь я, полину без крил І на місяці десь загнудую Відьму й чорта, як пару кобил» [6, с. 117]. Казково-містична образність поезії дозволяє вирватися

за межі андроцентричної реальності і сконструювати реальність, де жіноча маскуліність не є порушенням стереотипів і правил гри патріархального суспільства.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз творчої спадщини О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної показав, що найширше в їхніх творах представлена гегемонна маскуліність, варіантом якої є маскуліність воїна, або лицарська маскуліність, що часто виявляється в образах національних героїв. Наділений такою маскуліністю чоловік є для поеток ідеалом як у громадському житті, так і в особистому. Значно рідше трапляються приклади логоцентричної маскуліності. У творах О. Теліги наявні поодинокі вияви кризи маскуліності, тоді як у творах Н. Лівницької-Холодної таких прикладів більше. Це пояснюється значно більшою візійністю творів О. Теліги,

яка, керуючись ідейними настановами на творення героїчної культури, переважно конструює ідеальні образи. У творах О. Теліги й меншою мірою у творах Н. Лівницької-Холодної наявні жіночі образи, наділені певними маскулініними рисами, проте говорити про них у контексті жіночої маскуліності некоректно. Справжня жіноча маскуліність представлена у проаналізованих творах поодинокими образами.

Проведена розвідка є частиною ширшого дослідження проблем маскуліності й фемінності у творчості поетів «Празької школи». Перспективи подальших досліджень включають поглиблення вивчення проблем маскуліності у творах О. Теліги та Н. Лівницької-Холодної, вивчення проблем фемінності в їхніх творах, дослідження цих проблем у творчості інших представників «Празької школи».

Список літератури:

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 359 с.
2. Башкирова О. Художні моделі маскуліності в сучасному українському романі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Філологія. Літературознавство»*. 2017. Т. 295. Вип. 283. С. 9–13.
3. Бурейчак Т. Гегемонія чоловіків у пострадянській Україні: дискурси та практики. *Перехресні стежки маскуліного українського дискурсу. Культура й література XIX–XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. Київ : LAURUS, 2014. С. 43–68.
4. Кириленко С. Мотив «Найкращої жіночності з найкращою мужністю» у поетичних текстах Олени Теліги. *Молодий вчений*. 2017. № 1 (41). С. 274–276.
5. Кон И. Мужчина в меняющемся мире. Москва : Время, 2009. 496 с.
6. Лівницька-Холодна Н. Поезії, старі і нові / передне слово Б. Рубчака. Нью-Йорк : Видання Союзу українок Америки, 1986. 239 с.
7. Мариненко Ю. До проблеми концепції людини в творах митців Празької школи. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. 2014. Вип. 128. С. 6–11.
8. Нейджел Дж. Маскуліність та націоналізм. Гендер та сексуальність у творенні націй. *І : незалежний культурологічний часопис*. 2003. № 27. С. 70–87.
9. Теліга Олена. Збірник / ред. і прим. О. Жданович. Детройт ; Нью-Йорк ; Париж : Видання Українського Золотого Хреста у ЗСА, 1977. 474 с.
10. Ольжич О. Націоналістична культура. *Український націоналізм : Антологія* / упоряд. В. Рог. 2-е вид. Київ : ФОП О. М. Стебеляк, 2010. Т. 1. С. 144–146.
11. Рубчак Б. Серце надвоє роздерте. *Поезії, старі і нові* / Н. Лівницька-Холодна Н. Нью-Йорк : Видання Союзу українок Америки, 1986. С. 7–57.
12. Теліга О. Сила через радість. *Вибрані твори* / О. Теліга ; упор. О. Зінкевич ; передм. Р. Семківа ; вст. ст. Є. Сверстюка. 2-ге вид., доповнене. Київ : Смолоскип, 2008. С. 100–115.
13. Шмега К. Маскуліність в умовах революції: стратегії поведінки персонажів у творах Івана Франка «Герой поневолі» та «Гриць і панич». *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2018. Вип. 19. С. 130–134.
14. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

Shaboldov O. V., Pinchuk T. S. PROBLEMS OF MASCULINITY IN THE OLENA TELIHA AND NATALIA LIVYTSKA-KHOLODNA POETIC WORKS

The article analyzes the implementation of the concept of masculinity in the poetic works of the representatives of the "Prague School" O. Teliha and N. Livytska-Kholodna. The authors reveal various manifestations of masculinity in the works of poets, identify common and distinctive features in them and explore the relationship of the identified images with the ideological guidelines and worldview of O. Teliha and N. Livytska-Kholodna.

As a result of the research it was established that the works of both poets contain images that represent different types of masculinity, but characters in which hegemonic masculinity is embodied have a significant advantage. In most cases, it is realized in the form of the masculinity of a warrior, or chivalrous masculinity, that embodied primarily in the characters of national heroes. This is due to the ideological guidelines for the creation of heroic culture, which is subject to the work of O. Teliha and to a much lesser extent N. Liviyska-Kholodna. However, a man who embodies this type of masculinity is an ideal for poets not only in public life but also in personal life.

The manifestations of logocentric masculinity are represented by some examples. As a rule, they are generally not typical for the analyzed works. The vision and ideological certainty of O. Teliha's works determine the presence in them of a small number of characters that represent a crisis of masculinity. The poet focuses mainly not on depicting the realities of emigrants, but on the construction of ideal characters of heroic culture, which can become role models. There are many more examples of the crisis of masculinity in the works of N. Liviyska-Kholodna. Female masculinity is represented in the poetic works of O. Teliha and N. Liviyska-Kholodna only in some characters. Female characters, which are endowed with certain masculine features or temporarily acquire them in exceptional circumstances, are presented much more, but they are not manifestations of true female masculinity.

The study is part of a comprehensive research of the problems of masculinity and femininity in the works of the "Prague School". Its results allow us to form a more complete and holistic picture of this artistic phenomenon and the heroic Ukrainian national myth that occupied a central place in the works of its representatives.

Key words: *gender, gender stereotype, masculinity, femininity, worldview, vision, archetype, national idea.*